

Töredékek a „titkos” könyvtárban

2023 májusában a budapesti székhelyű Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zene-tudományi Intézetének Régi Zenetörténeti Osztályán működő „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport tagjaiként munkatársammal, Göbölösné Gaál Eszterrel engedélyt kaptunk arra, hogy átfésüljük a korábban a kolozsvári Szent Mihály templom titkos tornyában őrzött, 2018-ban a Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában elhelyezett könyvgyűjteményt. Kutatásunkat a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség főlevéltárosa, Bernád Rita, és a kolozsvári Gyűjtőlevéltár levéltárosa, Nagy Emőke szíves engedélyével és segítségével végezhetjük. A mintegy 1800 könyvből álló gyűjteményt azzal a céllal vettük számba, hogy az értékes ősnymtatványok, antikvák és 17. századi kötetek kötésein középkori kottás kódextöredékeket fedezzünk föl. Teljes könyvborítóként szolgáló fragmentumot nem találtunk, csupán négy, a kötések belsejében megbújó, a gerincet belülről erősítő, hangjegyeket is tartalmazó pergamencsíkot a 16, 87, 172b és 172f jelzetű kötetekben. A következőkben az első, 16 jelzetszámot viselő könyvben föltárt fragmentumsorozattal foglalkozunk.

A hordozókönyv ősnymtatvány: az 1480-ban Veronában, Petrus Maufer de Maliferis műhelyében nyomtatott „ultramontán” misekönyv („Ordo missalis secundum ritum Dominorum Ultramontanorum cum quibusdam officiis novis”), amelyet a szakirodalom az első magyar úzusú nyomtatott misekönyvnek tart, annak ellenére, hogy közelebbi eredetét nem ismerjük (vö. Földváry Miklós István: Az

Az első kötéstábla fragmentumai

Esztergomi Benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon, ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2014. 54). A könyv csonka. Ha összehasonlítjuk a misszale kolozsvári példányát a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Inc. 175 jelzetű darabjával, látjuk, hogy a kolozsvári elejéről hiányzik a címlap és a teljes kalendárium hat fóliója, a végéről pedig mintegy 56 fólió. A hiányt valamelyest enyhíti egy, a könyvből származó, a kötésből kiesett, ma a könyvtest mellé helyezve tárolt és külön jelzettel (A 16a) ellátott bifólió. Két lapját a rajta fennmaradt tartalom alapján a misszale 304. és 311. fóliója alkotta, vagyis közvetlenül a könyv mai utolsó lapja (f. 303v) utáni ívfűzet (kvaternió) két szélső fóliójáról van szó.

A díszes, bőrrel bevont fatáblás kötést belülről – elől és hátul – összesen tíz, hozzávetőleg négyzet alakúra vágott pergamendarral erősítették meg; a 2 x 5 db fragmentumot a fatáblához ragasztották. Az elülsők közül azonban az egyik (E/3) ragasztása időközben elengedett, így ez az egy töredék mindkét oldalról tanulmányozható, ráadásul egyik oldalán kottairást is tartalmaz. Ugyancsak fölemelhető a H/4-es, ragasztott oldalán szintén hangjegyírást megőrző fragmentum. A tíz töredék tizenkét oldalából így összesen négy tartalmaz kottairást.

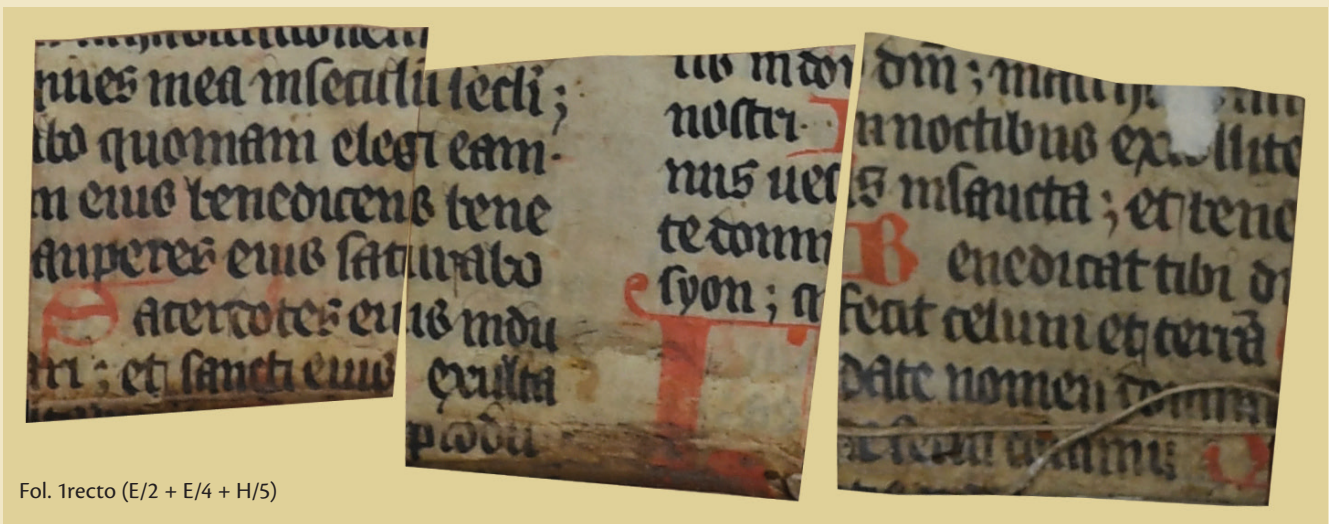
A fragmentumokat mai elhelyezkedésük szerint, a hordozókönyv irányának megfelelően fölülről lefelé számoztuk meg 1-től 5-ig, E-vel jelölve az elülső kötéstábla, H-val a hátsó kötéstábla töredékeit. A fragmentumok aprólékos tartalmi elemzése során

nemcsak az anyakódex műfaját sikerült azonosítani, de az is kiderült, hogy a pergamendarabokat a kódex egy fóliójából, illetve egymáshoz közeli fóliókból vágták ki. A tíz fragmentulum közül három

(E/2, E/4, H/5) hiánytalanul, három (H/2, H/4recto, E/5) és kettő (H/3, E/3verso) pedig kis hiánnyal összeilleszthető. E/1, E/3recto és H/1 ugyan egyedülálló fragmentumok,

A hátsó kötéstábla fragmentumai

Fol. 1recto (E/2 + E/4 + H/5)

tartalmilag azonban közel állnak a felsorolt töredéksorozatokhoz.

A töredékek anyakódexe egy, feltehetően a 14. században másolt kottás pszaltérium, melynek tartalmát – a zoltárokat, a zoltárokat keretező antifónákat és a himnuszokat – az e műfajhoz tartozó kódexek szerkesztési gyakorlatának megfelelően két oszlopba rendezték. A pszaltérium beosztásában is minden bizonyosan igazodott a középkori renchez, különválasztva a matutínium vasárnaptól szombatig éneklendő zoltárait az e napok vesperásiban sorra kerülőktől. Töredékeink a zoltároskönyv ez utóbbi fejezetéből, a vesperások zoltáraiból őriztek meg foszlányokat. A 10 fragmentumból az évközi

idő csütörtöki és pénteki vesperásának zoltárai (Ps 131–138), három antifónája és egy himnusz rekonstruálható. A Ps 131 (*Memento Domine David*) négy töredék alapján állítható helyre, a Ps 134 (*Laudate nomen Domini*) szövegtörmelékeit pedig összesen öt fragmentum tartotta fenn.

Az antifónákat csak kevés szövegük és kottás zoltárdifferenciáik alapján kísérelhetjük meg azonosítani: az E/3 rektójának bal oszlopában kibetűzhető, talán 8. tónusú differencia feltehetően a 136. zoltárból vett szövegű *Hymnum cantate nobis* antifónához tartozott, hiszen utána már a zoltárszöveg eleje látszik. A két hátsó töredéken (H/2, H/4recto) fennmaradt, a 131. zoltárhoz

kapcsolódó *Et omnis mansuetudinis* antifónából csak szövegének zárósora maradt fenn, kotta nélkül, az alatta levő sor viszont megőrizte a hozzá tartozó (4. tónusú) zoltárdifferenciát. Az antifóna-szövegsor és a differencia között, a legalsó sor elején megőrződött egyetlen neuma (*clivis*) azonban minden bizonnyal nem az *Et omnis mansuetudinis* antifónához, hanem a következő zoltár *Habitare fratres* antifónájának kezdőszakaszához tartozik. Ennek az antifónának a teljes kottás lejegyzésére a szokott módon, vélhetően a 132. zoltár végén került sor.

A csütörtöki vesperás *Magnae Deus potentiae* himnuszának a korabeli gyakorlat szerint csupán első strófáját látták el kottával.

Fol. 1recto (H/2 + H/4 + E/5)

Ezt az E/3 töredék rektóján fennmaradt szöveg- és dallamtörmelekből állapíthatjuk meg, amely éppen az első strófa zárósorának egy részét őrizte meg; alatta a himnusz második strófaszövege már kotta nélkül folytatódik.

Összefoglalva a töredékek tartalmi elemzésének tanulságait és elhelyezve őket az anyakódex képzeletbeli lapjain, úgy véljük, a tíz fragmentulumot a kódex két egymást követő lapjából csíkonként hasították ki, majd vágták nagyjából négyzet alakú darabokra. A második fólióból származó E/3 töredék – az egyetlen, amelynek mindkét oldalához teljesen hozzáférünk – az E/3 és H/3 töredékek esetében a rektó-verző kérdését is egyértelműen eldönti.

Az első fólió alsó harmadából metszhatték ki az első hat

töredéket (E/2, E/4, H/5, H/2, H/4, E/5): ezek a 131. és a 134. zsoltár hármásával részben pontosan összeilleszthető szakaszait tartalmazzák az *Et omnis mansuetudinis* antifónával együtt. Mind a hat fragmentumon jól látszik az oszlopok közti szövegmegoszlás, a H/2, H/4 és E/5 töredékeken pedig az eredeti kódexlap alsó margója. A következő oldalon folytatódott a 134. zsoltár: a H/1 töredék a lap felső részéből és jobb oldali kolumnájából való a 134. zsoltár középső (9–11.) strófaival. A következő (E/1) töredéket ugyanannak a fóliónak az alsó, jobb oldali kolumnájából vágták ki a 135. zsoltár utolsó soraival. A sorban a következő (E/3r) töredék a második fólió rektójának közepéből való, hiszen bal oldali oszlopában a 136. zsoltárhoz

tartozó *Hymnum cantate nobis* antifóna differenciája és a zsoltár eleje látszik, jobb oldalt pedig a zsoltár után következő *Magnae Deus potentiae* himnusz. Az utolsó két töredék (H/3, E/3v) ismét egy „középtöredék” a második fólió verzőjából: bal oszlopában a 137. zsoltár második feléből, a jobb oldaliban pedig már a 138. zsoltár középszakaszából őrzött meg szövegrészeket.

A következő táblázatban összefoglaljuk a töredékeken fennmaradt liturgikus tartalmat, rekonstruálva a zsoltárok és antifónák eredeti sorrendjét az anyakódexben. A könnyebb átláthatóság kedvéért az összetartozó fragmentumokon megőrződött tételeket a táblázat negyedik oszlopában egy tömbben jelenítjük meg.

fóliók feltételezett sorrendje	töredék	tartalom/incipit	töredéken fennmaradt szöveg
f. 1recto	E/2 + E/4 + H/5		
	E/2, E/4	Ps 131 (Memento Domine David), 15–18	E/2 + E/4: [Hec re]quies mea in seculum seculi: [hic habita]bo quoniam elegi eam. [Vidua]m eius benedicens bene[dicam] pau-peres eius saturabo [panibus]. Sacerdotes eius indu[am salut]ari: et sancti eius exulta[cione exu]ltabunt. Illuc produ[cam...]
	E/4, H/5	Ps 133 (Ecce nunc benedicite Domino), 2–4	E/4 + H/5: [Qui sta]ltis in domo Domini: in atrii[s] [domus Dei] nostri. In noctibus extol-lite [ma]nus vestras in sancta: et bene[dici]te Domi[no]. Benedicat tibi D[ominus] ex Syon: qui fecit celum et terram.
	E/4, H/5	Ps 134 (Laudate nomen Domini), 1–2	E/4 + H/5: Laudate nomen Domini: [lauda]te servi Dominum. Q[ui] statis...]
f. 1recto	H/2+H/4+E/5		
	H/2, H/4	Ps 131 (Memento Domine David), antiphona	H/2 + H/4: [Et omnis] mansuetudinis eius. [Habitare] Euouae.
	H/4, E/5	Ps 134 (Laudate nomen Domini), 6–7	H/4 + E/5: [Omnia quecumque] voluit [Dominus] fecit in celo et [in ter]ra: in ma[ri] et] in omnibus abyss[is]. Edu[cens] nubes ab extremo [...]
f. 1verso	H/1	Ps 134 (Laudate nomen Domini), 9–11	[Et misit signa... in] phara[onem...] [Qui percu]ssit re[ges...] [Et occidi]t reges [fortes. Seon regem am]orreor[um] et og regem B]asan [...]
f. 1verso	E/1	Ps 135 (Confitemini Domino), 28	[Confitemini Domino dominorum quoni]am [in] eternum [misericor]dia eius.

fóliók feltételezett sorrendje	töredék	tartalom/incipit	töredéken fennmaradt szöveg
f. 2recto	E/3recto	Ps 136 (Super flumina Babylonis), antiphona	[Hymnum cantate nobis] Euouae
	E/3recto	Ps 136 (Super flumina Babylonis), 1–2	[Super flumina Babylonis] illic se[dimus et flevimus:] dum [recordaremur tui Syon.] In sa[licibus in medio eius: suspe]ndimus [...]
	E/3recto	H Magnae Deus potentiae, 1	[Magnae Deus potentiae qui ex aquis] ortum [genus: partim relinquis gurgiti] partim [levas in aera.]
f. 2verso	H/3 + E/3verso		
	H/3, E/3verso	Ps 137 (Confitebor tibi Domine), 7–9	H/3 + E/3v: [Quoniam excelsus...] et alta a lo[n]ge cognoscit. Si a]mbulavero in me[di]o tribulationis viv]ificabis me [et super iram inimicorum] meorum extendisti [manum tuam et salvu]m me fecit dexter[a tua. Dominus retrib]uet pro me: Domine [misericordia tua in seculum] opera manuum [tuarum ne despicias.] Gloria [Patri]
	E/3verso	Ps 138 (Domine probasti me), 9–11	E/3v: [Etenim illuc manus... deducet] me et [tenebre...] Et di[xi] forsitan tenebre concu]cabunt [me: et nox illuminatio mea] in deli- c[i]is meis. Quia tenebre non] obscur[abun-]tur a te: et nox sicut di]es illum[inabitur: sicut tenebre eius] ita et l[umen eius.]

A fennmaradt töredékanyag s a rajta biztonsággal azonosítható szöveg és kotta természetesen túl kevés az anyakódex származási és használati helyének megállapításához. A hordozókönyv bekötésének helyéről és körülményeiről sem tudunk semmit, mint ahogy magáról a kötésről sem készült még átfogó elemzés. Feltételezhetjük azonban, hogy a misszálét

nem nyomtatásának helyén, Veronában kötötték be, illetve mostani kötése bizonyosan nem ott készült. Sokkal valószínűbb, hogy bekötésére később került sor, azon a helyen, ahol használatba vették. A töredéken fennmaradt szöveg és még inkább a kevéske kotta vizsgálata alapján csupán nagyon óvatosan jelenthetjük ki, hogy a kötésnél fölhasznált

középkori pergamenkódex a német nyelvterület nyugati térségéből, talán a Rajna-vidékről származhatott: a dupla kulcsrakás, a c- és f-kulcsok rajzolata, a pes és a clivis formája, az önálló virga mindenesetre nem zárja ki ezt a lehetőséget.

Czagány Zsuzsa

